

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ในพื้นที่หนองหาน อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เป็นการศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ซึ่งผู้ศึกษาได้นำแนวคิดทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาประกอบการศึกษาวิจัย ดังนี้

- 2.1 แนวคิดและหลักการในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 2.2 แนวคิดเรื่องทรัพยากรส่วนรวม
- 2.3 แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน
- 2.4 แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ
- 2.5 แนวคิดเรื่องทรัพยากรน้ำ
- 2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.7 กรอบแนวคิดการวิจัย

2.1 แนวคิดและหลักการในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในการจัดการด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาตินั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่ว่าระดับประเทศหรือระดับท้องถิ่น ต่างพยายามที่จะจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการ หรือการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและมิ้นักวิชาการหลายท่าน ได้เสนอแนวความคิดเพื่อใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

อำนาจ เจริญศิลป์ (2539) กล่าวว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Natural Resource and Environmental Conservation) หมายถึง การดำเนินการต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมสามารถเอื้ออำนวยให้มวลมนุษย์มีใช้ตลอดไป โดยไม่ขาดแคลนและมีปัญหาใด ๆ

สิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม (จับต้องและมองเห็นได้) และนามธรรม (วัฒนธรรมแบบแผน ประเพณี ความเชื่อ) โดยแบ่งเป็นลักษณะ 2 ส่วน ได้แก่ สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ป่า ไม้ ดิน น้ำ อากาศ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ชุมชนเมือง สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม

ทรัพยากรธรรมชาติ คือ สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีประโยชน์สามารถสนองความต้องการของมนุษย์ได้ หรือมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ ได้แก่ บรรยากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชหญ้า สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน รวมทั้งกำลังงานจากมนุษย์ ในการที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีส่วนที่ต้องเก็บรักษาไว้ และบางส่วนของทรัพยากรธรรมชาตินำไปใช้ประโยชน์ให้ได้เหมาะสมที่สุด เพื่อความสะดวกและง่ายต่อการควบคุมและป้องกันปัญหา คือ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งลักษณะของการอนุรักษ์แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ

1. การสงวนและหวงห้าม หมายถึง การอนุรักษ์ในลักษณะที่ต้องมีการควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด และเข้มงวดกวดขันกับการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติ
2. การอนุรักษ์ เป็นระดับของการอนุรักษ์ที่มีการควบคุมดูแล และเข้มงวดกวดขันกับการใช้ประโยชน์ของทั้งทรัพยากรธรรมชาติ และแหล่งทรัพยากรธรรมชาตินั้น ๆ เพราะการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ จำเป็นจะต้องมีการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ จึงจำเป็นจะต้องมีการศึกษาในรายละเอียดถึงสภาพแวดล้อมและเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้อง ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมกับทรัพยากรธรรมชาติ

นิวัติ เรืองพานิช (2533) กล่าวว่า ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นั้น ได้มีนักวิชาการหลายท่านเสนอแนวความคิดและหลักการพอสรุปได้ดังนี้

1. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด ยาวนานที่สุด และโดยทั่วถึงกัน ทั้งนี้ไม่ได้หมายถึงห้ามใช้หรือเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉย ๆ แต่จะต้องนำมาใช้ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ (Time and Space)
2. การอนุรักษ์หรือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ต้องคำนึงถึงทรัพยากรอย่างอื่นในเวลาเดียวกันด้วย ไม่ควรแยกพิจารณาเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เพราะทรัพยากรทุกอย่างมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด
3. ในการวางแผนการจัดการทรัพยากรอย่างชาญฉลาดนั้น จะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมหรือวัฒนธรรมหรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เพราะว่าวัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้น ๆ กล่าวโดยทั่วไป การอนุรักษ์ถือได้ว่าเป็นทางแห่งการดำเนินชีวิต เพราะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์เป็นอันมาก
4. ไม่มีโครงการอนุรักษ์ใดที่จะประสบความสำเร็จได้ นอกเสียจากผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาตินั้น ๆ และใช้อย่างชาญฉลาดให้เกิดผลดีในทุก ๆ ด้านต่อสังคมมนุษย์ และควรใช้ทรัพยากรให้อำนวยประโยชน์หลาย ๆ ด้านในเวลาเดียวกัน

5. อัตราการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบันจะเป็นที่ใดก็ตาม ยังไม่อยู่ในระดับที่จะพุง ซึ่งฐานะความอยู่ดีกินดีโดยทั่วถึงได้ เนื่องจากการกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรยังเป็นไปโดยไม่ทั่วถึง

6. การอนุรักษ์เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในเมืองหรือชนบท ความมั่งคั่งสุขสมบูรณ์ของประเทศ ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และขึ้นอยู่กับทรัพยากรมนุษย์เป็น ผู้ใช้ทรัพยากรอื่น ๆ ของประเทศนั้น ๆ

7. การดำรงชีวิตของมนุษย์ ขึ้นอยู่กับสิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์ ซึ่งต่างก็เกิดมาจากทรัพยากรอื่น ๆ ได้แก่ ดิน น้ำ อากาศหนึ่ง พลังงานของมนุษย์ ตลอดจนการอยู่ดีกินดีทั้งทางร่างกาย และจิตใจขึ้นอยู่กับคุณค่าของอาหารที่เรบริโภค นอกจากปลาและอาหารทะเลอื่น ๆ แล้วอาหารทุกอย่างจะเป็น ผัก ผลไม้ ถั่ว งา ข้าว หรือในรูปของนม เนื้อสัตว์ อันเป็นผลผลิตจากพืชที่สัตว์บริโภคเข้าไปล้วนเกิดขึ้นมาจากดินทั้งสิ้น

8. มนุษย์จำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติ และเชื่อในความเป็นไปตามธรรมชาติมนุษย์สามารถนำเอาวิทยาการต่าง ๆ มาช่วยหรือบรรเทากระบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติได้ แต่มนุษย์ไม่สามารถจะนำสิ่งใดมาทดแทนธรรมชาติได้ทั้งหมด

9. การอนุรักษ์นอกจากจะเพื่อการอยู่ดีกินดีของมวลมนุษย์แล้ว ยังจำเป็นต้องอนุรักษ์ธรรมชาติเพื่อความสมบูรณ์และเป็นผลดีทางจิตใจด้วย ได้แก่ การอนุรักษ์สภาพธรรมชาติ การอนุรักษ์สัตว์ป่า เพื่อความสวยงาม และสำหรับการพักผ่อนหย่อนใจหรือเป็นเกมกีฬา

แนวความคิดและหลักการในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมาแล้วข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คือ การป้องกันรักษาให้อยู่ในสภาพที่สมดุลย์เพื่อความคงอยู่อันยาวนาน สำหรับให้ชีวิตได้พึ่งพาได้ ตลอดไป

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวม (Common-pool resoures)

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นเรื่องของปัญหาน้ำเน่าเสีย อากาศเสีย ป่าไม้ถูกทำลาย รวมทั้งความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์ ปัญหาเหล่านี้จะเกิดขึ้นมากในทรัพยากรที่ใช้ร่วมกัน หรือเรียกว่า ทรัพยากรส่วนรวม (Common-pool resouress หรือ CPR) แนวความคิดในเรื่องนี้ได้มีการศึกษาที่อธิบายโดยอาศัยหลักการพื้นฐานและคุณสมบัติจากมิติเศรษฐศาสตร์ ในแง่มุมของสิทธิและปัญหาทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน ซึ่ง สุรวลัย เสถียรไทย (2538) ได้ศึกษาโดยใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์นิเวศในการวิเคราะห์เงื่อนไขของการร่วมมือจัดการทรัพยากรส่วนรวม และรูปแบบการกำหนดสิทธิในทรัพยากร

มีประเด็นที่น่าสนใจว่า เหตุใดระบบทรัพยากรส่วนรวมคนจึงร่วมมือกันจัดการทรัพยากรทั้งที่แรงจูงใจน่าจะเป็นเรื่องแต่ละคนจะรักษาผลประโยชน์ของตนเองไว้ให้มากที่สุด รวมทั้งพยายามตัดทอนผลประโยชน์ไว้ให้มากที่สุดด้วย และสถานการณ์ก็จะกลายเป็นเรื่องของสมบัติสาธารณะ (Open access) อย่างไรก็ตามในการศึกษาเรื่องนี้ คำตอบคือ การร่วมมือในการจัดการทรัพยากรเป็นเงื่อนไขที่ให้ผลประโยชน์มากกว่าการที่ต่างคนต่างแย่งกันใช้ทรัพยากร โดยปราศจากการร่วมมือกัน โดยที่เวลาและค่านึงถึงประโยชน์ในระยะยาวเป็นปัจจัยสำคัญ เช่น การรวมกลุ่มตั้งเป็นองค์กรหรือกลุ่มอนุรักษ์ป่าของชุมชนในหลาย ๆ พื้นที่ เพื่อป้องกันบุคคลภายนอกหรือรัฐเข้ามายึดครองพื้นที่จากพวกเขาไป

เรื่องของสิทธิเข้ามามีบทบาทอยู่ไม่น้อย เนื่องจากสิทธิเป็นกรอบที่จะมารองรับผลตอบแทนหรือประโยชน์ที่จะได้รับในระยะยาว ซึ่งหากขาดซึ่งสิทธิแล้วผลตอบแทนต่าง ๆ จะเป็นเพียงแต่ในระยะสั้นเฉพาะหน้าเท่านั้น นอกจากนี้ยังพบว่าความร่วมมือขึ้นอยู่กับความไว้วางใจ และพฤติกรรมที่มีมาในอดีตที่สร้างชื่อเสียงให้เป็นที่น่าเชื่อถือ แต่หากความร่วมมือมีน้อยก็จะมีผลตอบแทนที่ต่ำหรือไม่พอที่จะทำให้เกิดความร่วมมือต่อไปได้

รูปแบบการกำหนดสิทธิในทรัพยากร โดยทั่วไปจะกำหนดความเป็นเจ้าของและการมีสิทธิในทรัพยากร ซึ่งเรื่องนี้ สุรวลัย เสถียรไทย (2538) ได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า สิทธิในทรัพย์สินแบ่งได้ 2 ระดับใหญ่ ๆ คือ ระดับปฏิบัติการและระดับวางแผนนโยบายและการจัดการ โดยที่ระดับปฏิบัติการ หมายถึง สิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ส่วนสิทธิในระดับวางแผนนโยบายและการจัดการ หมายถึง สิทธิ 3 ประเภท คือ สิทธิในการจัดการ สิทธิในการจำกัดผู้ใช้ประโยชน์และสิทธิในการถ่ายโอนผลประโยชน์และถ่ายโอนสิทธิในทรัพยากรด้วย

อย่างไรก็ดี รูปแบบการกำหนดสิทธิในทรัพยากรประเภทส่วนรวม (Common property regime) อาจไม่จำเป็นจะต้องเป็นเจ้าของทรัพยากรเสมอไป แต่อาจเป็นผู้มีสิทธิครอบครองในการใช้การจัดการ และจำกัดการใช้ในบางกรณี ทรัพยากรบางประเภท รัฐอาจเป็นเจ้าของอยู่ แต่ถ่ายโอนสิทธิ 3 ประเภท คือ สิทธิในการใช้ การจัดการ และการจำกัดการใช้ไปให้กลุ่มคนหรือชุมชนที่อยู่กับทรัพยากรนั้น ๆ มีการศึกษาเกี่ยวกับระบบชลประทานราษฎรพบว่า ชุมชนมีแนวโน้มที่จะจัดสรรการใช้และมีการจัดการระบบที่มีประสิทธิภาพสามารถกระจายน้ำได้ทั่วถึงกว่าระบบชลประทานที่จัดทำโดยรัฐ เนื่องจากชุมชนเข้าไปถึงปัญหาและมีข้อมูลในพื้นที่ดีกว่ารัฐ ดังนั้นในขณะที่ทรัพยากรอาจจะเป็นของรัฐอยู่ แต่สิทธิในการใช้และการดูแลจัดการอาจจะโอนให้กับชุมชนได้

จากแนวคิดของ Garrett Hardin (1968) ซึ่งเขียนไว้ในบทความเรื่อง “The Tragedy of the Commons” เกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวมที่ถือเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวม มิใช่สมบัติของทุกคนและไม่มีใครเป็นเจ้าของแต่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้ ทำให้เห็นว่าในการใช้ประโยชน์จาก

ทรัพยากรอย่างเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ส่วนรวมนั้น จะนำไปสู่ปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับทรัพยากรส่วนรวมนั้นในที่สุด

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมมักเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมากในทรัพยากรประเภทที่ใช้ร่วมกัน หรือบางครั้งก็เรียกว่า ทรัพยากรส่วนรวม ซึ่งมีคุณสมบัติที่ไม่สามารถแบ่งแยกการใช้ได้อย่างชัดเจน ได้แก่ บรรยากาศ ระบบแม่น้ำลำคลอง และป่าไม้ การกระทำหรือการใช้ของคนใดคนหนึ่ง ย่อมมีผลกระทบไปยังคนอื่นๆด้วย ทั้งนี้เนื่องมาจากความเห็นแก่ตัวหรือการคิดแต่ผลประโยชน์เฉพาะตัวของผู้นั้น ทางออกทางหนึ่งก็คือ การช่วยกันสร้างจิตสำนึกให้คนนึกถึงประโยชน์ส่วนรวมและลูกหลานในอนาคตที่จะต้องมาประสบปัญหาจากการกระทำของคนในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามทางออกอีกทางอาจมีได้ แม้ผู้นั้นจะยังคิดถึงประโยชน์เฉพาะอยู่ก็ตาม หากมีเงื่อนไขที่เหมาะสมที่ทำให้พวกเขาเห็นว่าประโยชน์ที่ได้จากการร่วมมือกันสูงกว่าที่จะได้จากการตัดวงประโยชน์เฉพาะตนเท่านั้น ในเรื่องการจัดการทรัพยากรประเภทที่ใช้ร่วมกัน โดยไม่ให้เป็นไปในทางทำลาย แต่ให้เกิดความร่วมมือกัน จำเป็นต้องมีเงื่อนไขที่เหมาะสมเนื่องจากทรัพยากรส่วนรวมนี้มักจะง่ายที่จะเกิดปัญหามาไปสู่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากร หากทรัพยากรดังกล่าวไม่มีการจัดการที่ดี โดยเฉพาะถ้ารูปแบบของสิทธิ (Property Regime) ไม่ได้ถูกกำหนดขึ้นอย่างชัดเจน และเหมาะสมแล้ว ทรัพยากรส่วนรวมมักจะกลายเป็นสภาพของทรัพยากรที่ใครๆก็เข้ามาตัดวงใช้ได้

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2538) กล่าวว่า ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่จัดการโดยระบบกรรมสิทธิ์ร่วม อาจเกิดจากการเพิ่มขึ้นของประชากรในชุมชน ในกรณีเช่นนี้ การใช้ทรัพยากรของสมาชิกของชุมชนจะเกินขีดจำกัดการฟื้นคืนสภาพตามธรรมชาติ (Replenishment)

ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในทรัพยากร จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกกลุ่มหรือชุมชนตกลงร่วมกันที่จะจำกัดสิทธิการใช้ทรัพยากรอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้ สมาชิกแต่ละคนก็ต้องกระทำอย่างเดียวกันตามกฎหมายข้อบังคับ หรือ ข้อตกลง ที่มีร่วมกันนั้น

โดยสรุป ในสังคมที่มนุษย์ยังมีความเห็นแก่ตัวอยู่นั้นทรัพยากรประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน (Common-pool resources) มีแนวโน้มที่จะถูกใช้ไปในทางที่เสื่อมโทรม หากไม่มีเงื่อนไขที่เหมาะสม ความอยู่รอดของมนุษย์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับการแข่งขันที่จะอยู่รอดอย่างเดียวกัน แต่ในความเป็นจริงแล้วความร่วมมือกันเป็นสิ่งจำเป็นที่สุด เงื่อนไขที่เหมาะสมสามารถทำให้การจัดสรรทรัพยากรประเภทที่ต้องใช้ร่วมกันเป็นไปในทางที่ร่วมมือกันได้ โดยที่เงื่อนไขขั้นพื้นฐานที่สุด คือ การมีสิทธิในทรัพยากร ซึ่งเป็นตัวกำหนดความเป็นเจ้าของหรือกำหนดว่าใครสามารถได้รับประโยชน์หรือสามารถจะจัดการจัดสรรประโยชน์จากทรัพยากรนั้นได้อย่างไร ปัจจุบันนโยบายของรัฐที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในทรัพยากรมีการกำหนดแบบศูนย์รวมอยู่ที่รัฐแต่ผู้เดียว ไม่ได้เป็นเงื่อนไขที่จะทำให้เกิด

การใช้และดูแลรักษาทรัพยากรนั้นอย่างเหมาะสมได้ สำหรับเงื่อนไขที่ดี คือ ควรจะมีการกระจายสิทธิไปยังผู้ใช้ประโยชน์และผู้เกี่ยวข้องโดยตรงกับทรัพยากรเพื่อให้เกิดความเสมอภาคและเท่าเทียมกันในสังคมระดับประเทศและระดับโลก

2.3 แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยทั่วไปจะมีความหมาย กล่าวคือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ สังคม การมีส่วนร่วมในความหมายนี้ จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการปกครองในระบบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สติปัญญา และความสามารถในการตัดสินใจ กำหนดชีวิตด้วยตนเอง ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายในเวลาเดียวกัน

ปัจจุบันแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาได้รับการยอมรับและใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในงานพัฒนา กระบวนการของการมีส่วนร่วมนั้น มิได้ขึ้นอยู่กับการริเริ่มหรือการวางแผน โดยรัฐ แต่ความสำเร็จนั้นอยู่ที่ประชาชนในชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเป็นอิสระ เน้นการทำงานในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน พลังกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญทำให้งานพัฒนาต่าง ๆ บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย นอกจากนี้การพัฒนา จำเป็นต้องมีการรวมพลังในลักษณะเบญจภาคี ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชนเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น

ปารีชาติ วลัยเสถียร (2545) ได้สรุปไว้ในกระบวนการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมว่า มี 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาดังแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันคิดหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

- 2.1 การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และ

การกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

2.2 การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐมาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมืองการบริหาร มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจ (Empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการพัฒนาที่เท่าเทียมกันของชายและหญิง (Gender) ในการดำเนินงานพัฒนาด้วย

แนวคิดการมีส่วนร่วมเป็นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจการพัฒนาโครงการหรือกิจกรรมที่กำลังจะเกิดขึ้นในอนาคต ไม่ว่าจะโครงการหรือกิจกรรมนั้นเป็นของภาครัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือเอกชน ถือว่าเป็นวิธีการที่จะพัฒนาประเทศและเป็นการคุ้มครองและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุดซึ่งมีนักวิชาการหลายๆ ท่าน ได้มีแนวคิดที่แตกต่างกันไป กล่าวคือ

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2542) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมพื้นฐานในการพัฒนาชุมชน และแม้แต่การจัดการกิจกรรมการศึกษาสำหรับชุมชน การที่จะทำให้ประชาชนสามารถตระหนักถึงสภาพปัญหา ความต้องการและคาดการณ์ข้างหน้าที่เกี่ยวกับชุมชน และคุณภาพชีวิตของตนเองได้ จำเป็นต้องให้โอกาสแก่ประชาชนเป็นผู้พิจารณาวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการเอง ตัดสินใจในการเลือกที่เหมาะสมที่สุดด้วยตนเองโดยอาศัยข้อมูลที่มีค่าจากการให้คำปรึกษาของผู้รู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

Cohen and Uphoff (1980) ได้มีแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า จะต้องมียุทธศาสตร์ที่มีอิทธิพล ซึ่งชุมชนจะเข้าร่วมอย่างน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยและองค์ประกอบต่าง ๆ อย่างสลับซับซ้อน มิใช่ด้านใดด้านหนึ่ง จะต้องพิจารณาถึงมิติของการมีส่วนร่วม และบริบทสภาพแวดล้อม เช่น ภูมิศาสตร์ของพื้นที่ ทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ รวมถึงสภาพเศรษฐกิจและสังคม การเมือง รวมทั้งประวัติศาสตร์ของพื้นที่นั้น ๆ ซึ่งมีความสำคัญต่อการพิจารณาการมีส่วนร่วมของชุมชนทั้งนั้น

ซึ่ง Cohen and Uphoff ได้สรุปองค์ประกอบและปัจจัยการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้
มิติของการมีส่วนร่วม

1. ประเภทของการมีส่วนร่วม

1.1 ร่วมตัดสินใจ ตั้งแต่ระยะเริ่มต้นโครงการ และระหว่างดำเนินการ

1.2 ร่วมดำเนินการ โดยให้การสนับสนุนทรัพยากร การร่วมบริหารประสานงาน และการขอความร่วมมือ

1.3 ร่วมรับผลประโยชน์ เชิงวัตถุ ด้านสังคม และด้านส่วนบุคคล

2. ผู้เข้าร่วม

- 2.1 คนในท้องถิ่น
- 2.2 ผู้นำชุมชน
- 2.3 เจ้าหน้าที่ภาครัฐ
- 2.4 องค์กรให้ทุน

ซึ่งผู้เข้าร่วมมีองค์ประกอบ คุณลักษณะทางประชากร เศรษฐกิจสังคม ระดับชั้นของบุคคล ตลอดจนระยะเวลาการอยู่ในท้องถิ่น และการถือครองที่ดิน ด้วย

3. การเข้าร่วมอย่างไร

3.1 พื้นฐานการเข้าร่วมด้วยความเต็มใจหรือการได้รับรางวัลตอบแทนหรือการถูกบังคับให้เข้าร่วม

3.2 รูปแบบการเข้าร่วม เป็นการเข้าร่วมโดยตรง หรือผ่านองค์กรชุมชน

3.3 ขอบเขตในการเข้าร่วม ได้แก่ความถี่ในการเข้าร่วม และระยะเวลาในการเข้าร่วม

3.4 ผลของการเข้าร่วม ได้สร้างพลัง หรืออำนาจ และสร้างปฏิสัมพันธ์ขององค์กร

บริบทของการมีส่วนร่วม

1. ลักษณะของโครงการ / กิจกรรม

1.1 ลักษณะสิ่งที่น่าสนใจ ได้แก่ความซับซ้อนของเทคโนโลยี และทรัพยากรที่ต้องการ

1.2 ประโยชน์ตอบแทน ได้แก่ความเป็นรูปธรรม ความเป็นไปได้ และระยะเวลาที่ส่งผล

1.3 การออกแบบโครงการ ได้แก่ความเชื่อมโยงของโครงการ ความยืดหยุ่นของโครงการ การเข้าถึงระบบบริหาร และการครอบคลุมในการบริหาร

2. สภาพแวดล้อมในส่วนเกี่ยวกับการเข้าร่วม

2.1 ปัจจัยในอดีต ได้แก่ ประสบการณ์การรับรู้ในอดีต

2.2 องค์ประกอบเชิงกายภาพและธรรมชาติ เช่น ภูมิศาสตร์ และเชิงชีวภาพของสภาพ

แวดล้อม

2.3 องค์ประกอบด้านสังคม ได้แก่ การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และค่านิยมธรรม

ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมตามแนวคิดของ Cohen and Uphoff ซึ่งเป็นแนวคิดที่สามารถใช้ได้กับสังคมไทยเรา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การออกแบบของโครงการ ควร

มีความเชื่อมโยงและมีความยืดหยุ่น เพื่อความเหมาะสมของแต่ละพื้นที่จึงจะเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง

ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

การนำเสนอ “การดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบท” ของ R.Chambers(อังในปรีชาติ, 2545) เมื่อต้นศตวรรษที่ 1990 ได้รับการตอบรับจากนักพัฒนาในภาคสนามของโลกที่สามจนกลายเป็นแนวคิดสำคัญของการพัฒนาชนบท และ จากการประเมินโครงการ พัฒนาชนบทตามแนวคิด “การดำรงชีพอย่างยั่งยืน” ในพื้นที่ต่าง ๆ ของ เอเชีย และ แอฟริกา มีข้อสรุปนำศึกษาดังนี้

มองว่าการพัฒนาชนบทเป็นกระบวนการของการเรียนรู้ ประสบการณ์เท่านั้นที่จะบอก ว่าแนวทางและการจัดการ โครงการควรจะเป็นอย่างไร ตำราการพัฒนาไม่อาจช่วยอะไรได้มากนัก ต้องเรียนรู้จากความสำเร็จหรือความล้มเหลว ข้อสำคัญนักพัฒนาต้องเรียนรู้จากชาวบ้าน ชาวไร่ โดยการเรียน ไปพร้อมกัน

ประชาชนต้องมาก่อนสิ่งอื่นใด ความต้องการของประชาชนเป็นเรื่องสำคัญที่สุด และ สิ่งที่ประชาชนต้องการรู้มากที่สุดคือ ทำอย่างไรจึงจะดำรงชีพอย่างมั่นคงและยั่งยืน ข้อสำคัญคือ ไม่ควรมีใครมาบอกว่าประชาชนควรทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ ประชาชนเท่านั้นที่จะต้องกำหนดเองว่าพวกเขา จะใช้วิธีการใด หนทางไหนเพื่อบรรลุเป้าหมาย

ความยากจนไม่ใช่เป็นเรื่องของการแสวงหาวัตถุ หากแต่เป็นเรื่องของการแสวงหา สิทธิประโยชน์ ไม่ใช่เฉพาะแค่เบื่องหน้าเท่านั้น หากแต่ต้องมองไปให้ไกลในระยะยาวด้วยว่า ประชาชนมีความมั่นคงในการถือครองที่ดิน มีความแน่ใจว่าพวกเขาจะได้รับสิทธิประโยชน์อย่าง แน่นนอนตลอดไป การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นในระยะยาวก็เป็นไปได้

การพัฒนาจะบรรลุความยั่งยืนได้ดีที่สุด เมื่อเราใช้หลักการช่วยเหลือตัวเอง ซึ่งจะ กระตุ้นให้ชาวไร่ชาวนาทำสิ่งที่ตนเห็นว่าให้ประโยชน์แก่พวกเขาเอง

เพื่อให้โครงการพัฒนาชนบทบรรลุความสำเร็จและต่อเนื่อง ผู้ปฏิบัติงานของโครงการ ต้องอุทิศชีวิตจิตใจทั้งหมดแก่โครงการ และจะต้องเป็นนักพัฒนาของประชาชนเพื่อประชาชนอย่าง แท้จริง

หลักการและแนวทางในการพัฒนาให้เกิดการมีส่วนร่วม

1. ต้องยึดหลักความต้องการและปัญหาของประชาชนเป็นจุดเริ่มต้นของกิจกรรม หาก กิจกรรมที่จะนำไปให้ประชาชนเป็นเรื่องใหม่ ต้องใช้เวลาในการกระตุ้นเร่งเร้าความสนใจให้ความ รู้ความเข้าใจแก่ประชาชนจนยอมรับความจำเป็นและประโยชน์ในการที่จะต้องทำกิจกรรมเหล่านั้น

2. กิจกรรมต้องดำเนินการในลักษณะกลุ่มเพื่อสร้างพลังกลุ่มในการรับผิดชอบร่วมกัน สร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก กลุ่มปลูกฝังทัศนคติ พฤติกรรมที่เห็นแก่ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว.

3. แนวทางการพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของประชาชนที่ต้องดำเนินการต่อไป โดยไม่พึ่งพาทภายนอก ในระยะเริ่มแรกต้องไม่ทุ่มเทในลักษณะการให้เปล่าโดยสิ้นเชิง ต้องทำให้ประชาชนเกิดความสำนึกในความเป็นเจ้าของกิจกรรมและต้องสามารถดำเนินการต่อไปได้ด้วยตนเอง

4. กิจกรรมพัฒนาที่นำเข้าไปในชุมชนต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมพร้อมกับสภาพชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงการใช้ทรัพยากรชุมชนที่สอดคล้องถึงขนบธรรมเนียมประเพณี

5. การเริ่มต้นกิจกรรมต้องอาศัยผู้นำชุมชน คือผู้นำที่ชาวบ้านเคารพนับถือผู้นำศาสนา ผู้นำที่ได้รับเลือกตั้งหรือแต่งตั้งจากราชการ เพื่อให้เป็นผู้บุกเบิกชักนำ

6. ขั้นตอนการดำเนินงานต่าง ๆ ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นต้น คือการร่วมค้นคว้าหาข้อมูล ศึกษาปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบเพื่อแก้ไขปัญหา ร่วมปรึกษาหรือวางนโยบาย ร่วมกันตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล การร่วมลงทุนในกิจกรรม โครงการตามขีดความสามารถของตนและหน่วยงานที่วางไว้ การร่วมวางแผน การร่วมปฏิบัติตามนโยบายแผนโครงการและกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมาย การร่วมควบคุมติดตามประเมินผล จนถึงร่วมบำรุงรักษาโครงการระยะยาว

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการพัฒนาเป็นแนวคิดที่ให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของประชาชนเอง เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนรู้จักวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ที่ตนเองเป็นอยู่และพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงเมื่อจำเป็น กระบวนการพัฒนานี้ก็จะเกิดไปด้วยความสมัครใจปราศจากการบังคับ ประชาชนจะมีบทบาทหลักในการพัฒนาความสามารถและสามารถพึ่งตนเองได้ และผลแห่งการพัฒนานี้จะตกอยู่กับชุมชนนั่นเอง และการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการปูพื้นฐานให้มีการสร้างประชาธิปไตยขึ้นในชุมชนได้อย่างมั่นคง

มรว. อคิน รพีพัฒน์ (2527) กล่าวว่า ได้แบ่งขั้นตอนของการมีส่วนร่วมประชาชนไว้ดังนี้

1. การค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไข
2. การตัดสินใจเลือกแนวทางและการวางแผนการพัฒนา แก้ไขปัญหา
3. การปฏิบัติงานในกิจกรรมตามแผน

4. การติดตามและการประเมินผล

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเป็นการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในทางการปกครองของรัฐ ที่ส่งผล กว้างไกล โดยเสนอให้ดำเนินการ ดังนี้

- สร้างระบบให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
- มีการส่งเสริมให้ประชาชน ได้รวมตัวกันตามผลประโยชน์หรือแนวทางที่หลากหลาย ขยายย่อยไปทุกระดับทั้งในระดับชาติและในระดับท้องถิ่น
- มีกระบวนการไต่สวนสาธารณะ ที่มีฐานเป็นสิทธิทางกฎหมายของประชาชน และผู้ที่เกี่ยวข้อง
- มีสิทธิรับรู้ข่าวสาร
- การกระจายอำนาจในการปรับปรุงองค์กรรัฐ เพื่อให้ประชาชนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากร

การมีส่วนร่วมของประชาชน จะต้องมีการบวนการที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการปกครองของรัฐ ตั้งแต่ระดับชาติ จนถึงระดับท้องถิ่น ที่สามารถยอมรับสิทธิตามกฎหมายใน (กระบวนการไต่สวนสาธารณะ) มีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและต้องมีการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากร

ประธาน ดังสิบุตร (2538) ให้แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ว่า

1. ชุมชนที่พัฒนาอย่างยั่งยืนจะต้องเกิดขึ้นบนพื้นฐาน ข้อสัญญาของประชาชนที่จะใช้ระบบนิเวศน์ของตนเองภายใต้ขีดจำกัดอย่างเหมาะสม เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างเหมาะสม เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยความพยายามของชุมชน โดยได้รับความช่วยเหลือจากทางรัฐบาล องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรประชาชน

2. ต้องประชาสัมพันธ์ ให้ชุมชนเห็นถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยชุมชนเอง

3. องค์กรเอกชนจะเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมของประชาชน

4. การจัดการเรื่องทรัพยากรเพื่อความเหมาะสมกับการพัฒนา จะต้องผ่านการทำงานขององค์กรชุมชน การให้ข่าวสารสาธารณะอย่างต่อเนื่อง การวิจัยและการศึกษาถึงสภาพของชุมชน การติดตามและเฝ้าระวังคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง

การมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวความคิดของ ประสาน ดังสิกบุตร ที่ว่าชุมชนพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น ต้องเกิดขึ้นภายใต้ระบบนิเวศน์อย่างเหมาะสม เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและแก้ไขปัญหาโดยรัฐบาล องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรประชาชน เป็นกลไกสำคัญในการมีส่วนร่วม ตั้งแต่การให้ข่าวสารสาธารณะ การวิจัยและการศึกษาสภาพของชุมชน และการติดตามเฝ้าระวังคุณภาพของสิ่งแวดล้อม

ประธาน สุวรรณมงคล (2528) ได้แบ่งลักษณะ (ขั้นตอน) ของการมีส่วนร่วมของประชาชน ออกเป็น 4 ลักษณะคือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน
3. การมีส่วนร่วมในการผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ชูเกียรติ ลิสุวรรณ (2534 และ 2541) กล่าวถึง แนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมเกิดมาจากความเชื่อที่ว่า มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีปัญหาตระหนักรู้ และควบคุมสิ่งแวดล้อมได้ ดังนั้น ไม่ว่ามนุษย์จะอยู่ห่างไกลเพียงใด จึงควรมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อชีวิตของเขาเอง นอกจากนั้นการมีส่วนร่วมยังช่วยลดปัญหาความแตกแยก เนื่องจากการนำเข้าสู่สิ่งต่าง ๆ จากภายนอกเข้าไปในชุมชนนั้นด้วย การมีส่วนร่วมไม่ได้หมายความว่าความแคบ ๆ แต่การมีส่วนร่วมช่วยเหลือสนับสนุนโครงการเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงขั้นตอนสำคัญ อย่างเช่น การตัดสินใจเกี่ยวกับ โครงการนั้น ๆ ด้วย

แก้วสรร อติโพธิ์ (2537) กล่าวถึง การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องมีกระบวนการที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการปกครองของรัฐ ตั้งแต่ระดับชาติจนถึงระดับท้องถิ่น ที่สามารถยอมรับสิทธิทางกฎหมายในกระบวนการได้สวนสาธารณะ มีการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และต้องมีการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากร

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2528) ได้แยกแยะขั้นตอนที่ประชาชนควรมีส่วนร่วมไว้เป็น 4 ขั้นตอนคือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของชาวชนบท

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนเริ่มแรกที่สำคัญที่สุด เพราะถ้าประชาชนยังไม่สามารถเข้าใจปัญหาและสาเหตุของปัญหาด้านตัวของเขาเอง กิจกรรมต่าง ๆ ที่ตามมาก็ไร้ประโยชน์เพราะชาวชนบทจะขาดความเข้าใจและมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมนั้น สิ่งหนึ่งที่แน่นอนที่สุด คือชาวชนบทเป็นผู้อยู่กับปัญหาและรู้จักปัญหาของตนเองดีที่สุดแต่มนุษย์ย่อมจะยังมองปัญหาของตนไม่ชัดเจนจนกว่าจะมีเพื่อนมาช่วยให้ตนวิเคราะห์ถึงปัญหา และสาเหตุของปัญหาของตนได้เด่นชัดยิ่งขึ้น

เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาจะมีหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นกระจกเงาผู้คอยสะท้อนภาพหรือเป็นจิตแพทย์ผู้คอยซักถามให้ชาวชนบทได้เห็นภาพของปัญหาและวิเคราะห์ปัญหาด้วยตนเอง

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินงานกิจกรรม

การวางแผนดำเนินงานเป็นขั้นตอนต่อไปที่ขาดไม่ได้เพราะถ้าหากเจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาต้องการเพียงแต่ผลงานการพัฒนาวัตถุให้เสร็จสิ้นโดยฉับไว ก็จะดำเนินกิจกรรมการวางแผนงานเสียด้วยตนเอง ผลที่ตามมาก็คือ ต่อไปเมื่อขาดเจ้าหน้าที่ชาวชนบทก็ไม่สามารถจะดำเนินการวางแผนได้ด้วยตนเอง อาจจะมี ความยากลำบากที่จะผลักดันให้เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาทำหน้าที่เป็นเพียงเพื่อนของชาวชนบทในการช่วยกันวางแผนงาน เพราะชาวชนบททั่ว ๆ ไปมีการศึกษาน้อยแต่ถ้าเราไม่ทำให้ชาวชนบทได้มีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้ โอกาสที่ชาวชนบทจะได้รับการศึกษาและพัฒนาตนเองในการวางแผนการดำเนินงานก็หมดไป เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาจะต้องทำใจให้ได้ว่าการศึกษาดีกี้ตามต้องเริ่มความยากง่าย เร็ว ช้า จากระดับผู้ที่รับการศึกษา มิใช่จากระดับความรู้ ความสามารถของตน

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน

ถึงแม้ชาวชนบทยากจนและขาดแคลนทรัพยากร แต่ชาวชนบทก็มีทรัพยากร ที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงานได้ เพราะจากประสบการณ์การทำงานชนบท อย่างน้อยชาวชนบทมีแรงงานของตนเป็นขั้นต่ำที่สุดที่สามารถจะเข้าร่วมได้ในหลาย ๆ แห่ง ชาวชนบทสามารถจะเข้าร่วมได้ในหลาย ๆ แห่ง ชาวชนบทสามารถจะร่วมลงทุนในกิจกรรมหลาย ๆ ประเภทได้ การร่วมลงทุนและการปฏิบัติงานจะทำให้ชาวชนบทคิดค้นทุนให้กับตนเองในการดำเนินงาน และจะระมัดระวังรักษากิจกรรมที่สร้างขึ้นเพราะเขาจะมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ซึ่งต่างไปจากสภาพที่การลงทุน และการปฏิบัติงานทั้งหมดจากปัจจัยภายนอกจะมีอะไรเสียหายก็ไม่ต้องเดือนร้อนมากนัก และการบำรุงรักษาจะไม่เกิด เพราะเมื่อไม่ใช้ของเขา เขาก็จะไม่บำรุงรักษา ไม่รักและหวงแหนมัน นอกจากนั้นการร่วมปฏิบัติงานด้วยตนเอง ให้ได้เรียนรู้การดำเนินงานอย่างใกล้ชิดและเมื่อเห็นประโยชน์ก็จะสามารถดำเนินงานชนิดนั้นด้วยตนเองต่อไปได้

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สำคัญอย่างยิ่งอีกเหมือนกัน เพราะถ้าหากการติดตามงานและการประเมินผลงานขาดการมีส่วนร่วมของชาวชนบท แต่การดำเนินการโดยบุคคลภายนอกชนบทย่อมจะไม่ได้ประเมินตนเองว่างานที่ทำไปนั้น ได้รับผลดีได้รับประโยชน์หรือไม่อย่างใด การดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกันในโอกาสต่อ ๆ ไป จึงอาจประสบความยากลำบากเพราะชาวชนบทไม่ได้ประเมินด้วยตนเองให้รู้แจ้งว่าดีหรือไม่คืออย่างไร แน่แน่นอนที่สุดอาจจะมีผู้โต้แย้งว่าการประเมินที่เที่ยงธรรมที่สุดน่าจะมาจากบุคคลภายนอกที่ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมนั้น ๆ แต่ถ้าคิดถึง

จุดหมายของการพัฒนาที่จะมุ่งการพัฒนาคน การคำนึงถึงความเที่ยงธรรมในแนวความคิดคนภายนอกย่อมไร้ประโยชน์ การผสมผสานระหว่างคนภายนอกกับชาวชนบทน่าจะเกิดประโยชน์ตามวัตถุประสงค์มากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากส่วนประกอบของคนที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมจะเป็นชาวชนบทในหมู่บ้านอื่น มาร่วมประเมินด้วยก็จะก่อประโยชน์ไม่น้อย เพราะนอกจากเป็นการเผยแพร่กิจกรรมต่อไป ถ้ากิจกรรมนั้นเกิดประโยชน์แล้ว ชาวชนบทเองจะเข้าไปและมองคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ คล้ายคลึงกับชาวชนบทด้วยตนเอง

ขบวนการหรือขั้นตอนในการมีส่วนร่วมของประชาชนดังกล่าวข้างต้น หากพิจารณาจากทัศนคติของเจ้าหน้าที่แล้วจะเห็นได้ว่าไม่ใช่ของง่ายที่ดำเนินการให้ครบวงจรดังกล่าว เพราะเจ้าหน้าที่มีแนวโน้มที่จะใช้วิธีที่จะเข้าไปหาชาวชนบทเพื่อชี้แจง อบรม สั่งสอน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงทัศนคติของเจ้าหน้าที่ ตนเป็นผู้ที่สูงกว่า มีความรู้มากกว่า ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าเห็นใจเจ้าหน้าที่เป็นอย่างยิ่ง เพราะเจ้าหน้าที่เองก็เป็นคนหนึ่งในโครงสร้างสังคมตามที่ได้กล่าวมาแล้ว และยังมาได้พบกับชาวบ้านที่มีทัศนคติที่คล้ายคลึงกันที่คิดว่าเจ้าหน้าที่เป็นผู้มีทรัพยากร เป็นผู้มีอำนาจ มีความรู้มีทุกสิ่งทุกอย่างสูงกว่า การคาดหมายของชาวบ้านต่อตัวของเจ้าหน้าที่ในลักษณะดังกล่าวย่อมจะทำให้เจ้าหน้าที่ลืมน ลืมหลักการได้ไม่ยากเลย เทคนิคในการทำงานกับชาวชนบทจึงเป็นของจำเป็นอย่างยิ่ง

จากความหมายของการมีส่วนร่วม พอสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนเข้ามามีบทบาทในการค้นหาปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข รวมถึงการตัดสินใจเลือกแนวทาง ในการแก้ปัญหา รวมถึงการติดตามและการประเมินผล ร่วมกับผู้เกี่ยวข้องทุกกลุ่มของโครงการ

2.4 แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ

น้ำมีความสำคัญและมีประโยชน์มหาศาล เราจึงควรช่วยแก้ไขปัญหาน้ำเสีย หรือการสูญเสียทรัพยากรน้ำด้วยการอนุรักษ์น้ำ ดังนี้

1. การใช้น้ำอย่างประหยัด การใช้น้ำอย่างประหยัดนอกจากจะลดค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับค่าน้ำลงได้ แล้วยังทำให้ปริมาณน้ำเสียที่จะทิ้งลงแหล่งน้ำมีปริมาณน้อย และป้องกันการขาดแคลนน้ำได้ด้วย

2. การสงวนน้ำไว้ใช้ ในบางฤดูหรือในสภาวะที่มีน้ำมากเหลือใช้ควรมีการเก็บน้ำไว้ใช้ เช่น การทำบ่อเก็บน้ำ การสร้างโอ่งน้ำ ขุดลอกแหล่งน้ำ รวมทั้งการสร้างอ่างเก็บน้ำ และระบบชลประทาน

3. การพัฒนาแหล่งน้ำ ในบางพื้นที่ที่ขาดแคลนน้ำ จำเป็นที่จะต้องหาแหล่งน้ำเพิ่มเติม เพื่อให้สามารถมีน้ำไว้ใช้ ทั้งในครัวเรือนและการเกษตรได้อย่างพอเพียง ปัจจุบันการนำน้ำบาดาลขึ้นมาให้กำลังแพร่หลายมากขึ้น แต่อาจมีปัญหาเรื่องแผ่นดินทรุด

4. การป้องกันน้ำเสีย การไม่ทิ้งขยะและสิ่งปฏิกูล และสารพิษลงในแหล่งน้ำ น้ำเสียที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม โรงพยาบาล ควรมีการบำบัดและขจัดสารพิษก่อนที่จะปล่อยลงสู่แหล่งน้ำ

5. การนำน้ำเสียกลับไปใช้ น้ำที่ไม่สามารถใช้ได้ ในกิจกรรมอย่างหนึ่งอาจใช้ได้ในอีกกิจกรรมหนึ่ง เช่น น้ำทิ้งจากการล้างภาชนะอาหาร สามารถนำไปรดต้นไม้ได้

วิชัย เทียนน้อย (2533) ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำว่า หมายถึงการนำทรัพยากรน้ำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และยืดอายุการใช้งานให้ยาวนานที่สุด โดยมีหลักสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ 5 ประการ คือ

1. การถนอม เป็นการอนุรักษ์เพื่อพยายามคงสภาพทั้งปริมาณ และคุณภาพเอาไว้ เช่น สร้างอ่างเก็บน้ำ ใช้เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า การชลประทาน และใช้ประโยชน์ด้านการขยายพันธุ์สัตว์น้ำ

2. การบูรณะฟื้นฟู ซึ่งได้รับความเสียหายเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ ให้คืนสู่สภาพเดิม เช่น การขุดลอกแหล่งน้ำที่ตื้นเขิน

3. การนำมาใช้ใหม่ ซึ่งต้องมีการวางแผนที่ดี

4. การเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้งาน เช่น น้ำที่ไหลตามลำน้ำ หากสร้างเขื่อนกั้นลำน้ำ เพื่อยกระดับน้ำเหนือเขื่อนให้สูงขึ้น สามารถนำมาผลิตพลังงานไฟฟ้าได้

5. การสำรวจแหล่งทรัพยากรน้ำเพิ่มเติม อีกทั้งยังเสนอแนวทางในการดำเนินการเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรน้ำดังต่อไปนี้

5.1 จัดตั้งกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์ เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ

5.2 ออกกฎหมายควบคุมการใช้น้ำ

5.3 การให้การศึกษาแก่ประชาชน ทั้งในระบบและนอกระบบ ในรูปของการประชาสัมพันธ์เป็นเอกสารเป็นแผ่นพับ รูปภาพต่าง ๆ

5.4 การจัดตั้งหน่วยงานขึ้นรับผิดชอบ

การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำมีวิธีการที่ควรทำได้ คือ

1. การจัดหาน้ำที่มีคุณภาพมิให้เพียงพอ โดยการวางแผนล่วงหน้า เช่น การสร้างอ่างเก็บน้ำ ขุดบ่อหรือสระ

2. การป้องกันการเกิดมลพิษของน้ำ โดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือสำคัญ

3. การป้องกันการเกิดน้ำท่วม เช่น การปลูกป่าซับน้ำฝนบางส่วนไว้ ขยายความลึกและความกว้างของแหล่งน้ำธรรมชาติ
4. การนำน้ำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด
5. การรักษาสภาพแหล่งน้ำธรรมชาติ โดยการขุดลอกแหล่งน้ำ ปลูกพืชป้องกันการพังทลายของดินรอบแหล่งน้ำ

2.5 แนวคิดเรื่องทรัพยากรน้ำ

โลกของเราประกอบขึ้นด้วยพื้นดินและพื้นน้ำ โดยส่วนที่เป็นพื้นน้ำนั้น มีอยู่ประมาณ 3 ส่วน (75%) และเป็นพื้นดิน 1 ส่วน (25%) น้ำมีความสำคัญอย่างยิ่งกับชีวิตของพืชและสัตว์บนโลก รวมทั้งมนุษย์เราด้วย

น้ำเป็นทรัพยากรที่สามารถเกิดหมุนเวียนได้เรื่อย ๆ ไม่มีวันหมดสิ้น เมื่อแสงแดดส่องมาบนพื้นโลก น้ำจากทะเลและมหาสมุทรก็จะระเหยเป็นไอน้ำลอยขึ้นสู่เบื้องบนเนื่องจากไอน้ำมีความเบากว่าอากาศ เมื่อไอน้ำลอยสู่เบื้องบนแล้ว จะได้รับความเย็นและกลั่นตัวกลายเป็นละอองน้ำเล็ก ๆ ลอยจับตัวกันเป็นกลุ่มเมฆ เมื่อจับตัวกันมากขึ้น และกระทบกับความเย็นก็จะกลั่นตัวกลายเป็นหยดน้ำตกลงสู่พื้นโลก น้ำบนพื้นโลกจะระเหยกลายเป็นไอน้ำอีกเมื่อได้รับความร้อนจากดวงอาทิตย์ ไอน้ำจะรวมตัวกันเป็นเมฆและกลั่นตัวเป็นหยดน้ำกระบวนการเช่นนี้ เกิดขึ้นเป็นวัฏจักรหมุนเวียนต่อเนื่องกันตลอดเวลา เรียกว่าวัฏจักรน้ำทำให้มีน้ำเกิดขึ้นบนผิวโลกอยู่เสมอ

ประโยชน์ของน้ำ

น้ำเป็นแหล่งกำเนิดชีวิตของสัตว์และพืชคนเรามีชีวิตอยู่โดยขาดน้ำได้ไม่เกิน 3 วัน และน้ำยังมีความจำเป็นทั้งในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาประเทศ ประโยชน์ของน้ำ ได้แก่

- น้ำเป็นสิ่งจำเป็นที่เราใช้สำหรับการดื่มกิน การประกอบอาหาร ชำระร่างกาย ฯลฯ
- น้ำมีความจำเป็นสำหรับการเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์ แหล่งน้ำเป็นที่อยู่อาศัยของปลาและสัตว์น้ำอื่น ๆ ซึ่งคนเราใช้เป็นอาหาร

- ในการอุตสาหกรรม ต้องใช้น้ำในกระบวนการผลิตใช้ล้างของเสียใช้หล่อเครื่องจักร และระบายความร้อน ฯลฯ

- การทำนาเกลือโดยการระเหยน้ำเค็มจากทะเล
- น้ำเป็นแหล่งพลังงาน พลังงานจากน้ำใช้ทำระเหย ทำเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าได้
- แม่น้ำ ลำคลอง ทะเล มหาสมุทร เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งที่สำคัญ
- ทักษะสภาพของริมฝั่งทะเลและน้ำที่ใสสะอาดเป็นแหล่งท่องเที่ยวของมนุษย์

ปัญหาของทรัพยากรน้ำ

ปัญหาสำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้น คือ

1. ปัญหาการมีน้ำน้อยเกินไป เกิดการขาดแคลนอันเป็นผลเนื่องจากการตัดไม้ทำลายป่า ทำให้ปริมาณน้ำฝนน้อยลง เกิดความแห้งแล้งเสียหายต่อพืชเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์
2. ปัญหาการมีน้ำมากเกินไป เป็นผลมาจากการตัดไม้มากเกินไป ทำให้เกิดน้ำท่วมไหลป่าในฤดูฝน สร้างความเสียหายแก่ชีวิตและทรัพย์สิน
3. ปัญหาน้ำเสีย เป็นปัญหาใหม่ในปัจจุบัน สาเหตุที่ทำให้เกิดน้ำเสีย ได้แก่
  - น้ำทิ้งจากบ้านเรือน ขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลที่ถูกทิ้งสู่น้ำลำคลอง
  - น้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม
  - น้ำฝนพัดพาเอาสารพิษที่ตกค้างจากแหล่งเกษตรกรรมลงสู่น้ำลำคลอง
 น้ำเสียที่เกิดขึ้นนี้ส่งผลเสียหายทั้งต่อสุขภาพอนามัย เป็นอันตรายต่อสัตว์น้ำ และมนุษย์ ส่งกลิ่นเหม็นรบกวน ทำให้ไม่สามารถนำแหล่งน้ำนั้นมาใช้ประโยชน์ได้ทั้งการอุปโภคบริโภค เกษตรกรรม และอุตสาหกรรม

ผลกระทบของน้ำเสียต่อสิ่งแวดล้อม

- เป็นแหล่งแพร่ระบาดของเชื้อโรค เช่น อหิวาตกโรค, บิด, ท้องร่วง
- เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของแมลงนำโรคต่าง ๆ
- ทำให้เกิดปัญหาหมอกพิษต่อดิน น้ำ และอากาศ
- ทำให้เกิดเหตุรำคาญ เช่น กลิ่นเหม็นของน้ำโสโครก
- ทำให้เกิดการสูญเสียทัศนียภาพ เกิดสภาพที่ไม่น่าดู เช่น สภาพน้ำที่มีสีดำดำไปด้วยขยะ และสิ่งปฏิกูล
- ทำให้เกิดการสูญเสียทางเศรษฐกิจ เช่น การสูญเสียพันธุ์ปลาบางชนิดจำนวนสัตว์น้ำลดลง
- ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในระยะยาว

มนัส สุวรรณ (2539) กล่าวว่า น้ำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของระบบนิเวศ ที่มีการเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงเป็นโครงข่ายอย่างต่อเนื่อง น้ำเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตทุกชนิด น้ำมิได้เป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งของร่างกายหรือลำต้นของพืชเท่านั้น แต่ยังเป็นที่พักอาศัยของสัตว์และพืชจำนวนมาก น้ำเป็นทรัพยากรที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยมนุษย์อาศัยน้ำทั้งอุปโภคและบริโภค โดยทางอ้อมน้ำเป็นทรัพยากรค่าจุนสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ที่จะกลับมามีประโยชน์ต่อมนุษย์อีกทอดหนึ่ง น้ำมีประโยชน์โดยตรงต่อมนุษย์ คือ น้ำจืด

ซึ่งมีเพียงส่วนน้อยเมื่อเทียบกับปริมาณน้ำทั้งหมดบนพื้นโลก และเพียงส่วนน้อยที่มนุษย์จะนำมาใช้ได้ทั้งหมดก็เปล่า

น้ำบนผิวโลกมีการผันอยู่เสมอ เช่น การระเหยขึ้นไปชั้นบรรยากาศ แล้วตกลงมาเป็นฝน น้ำที่ระเหยบนพื้นผิวทะเลและมหาสมุทรนั้น อาจจะมีบางส่วนที่ถูกพัดพามายังแผ่นดิน แล้วในที่สุดก็ตกลงมาเป็นฝน น้ำฝนที่ตกลงมาจะไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ และในที่สุดบางส่วนก็อาจไหลลงสู่ทะเลอีกครั้ง บางส่วนก็ซึมอยู่ใต้ดิน และพักตัวอยู่ในชั้นบาดาล บางส่วนของน้ำฝนที่ซึมอยู่ในดินจะถูกคูดน้ำไปใช้โดยพืช การคายน้ำของพืชทำให้น้ำกลับขึ้นสู่ชั้นบรรยากาศอีกครั้งหนึ่งเราเรียกการเปลี่ยนแปลงนี้ว่า วัฏจักรของน้ำ

กล่าวโดยสรุป ทรัพยากรน้ำเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของระบบนิเวศที่สมดุลอยู่เสมอ หากน้ำมีการระเหยมากกว่าที่ตกลงมาเป็นฝน หรือเกิดการขาดสมดุลขึ้นมาในชั้นบรรยากาศ อาจทำให้สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากเช่นกัน ดังนั้นน้ำจึงเป็นทรัพยากรที่สำคัญมากของระบบนิเวศ

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โกวิท ไชยเมือง (2543) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ : กรณีศึกษา ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา พบว่า

1. ประชากรกลุ่มตัวอย่างมีความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำไม่ต่างกัน
2. การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามอาชีพมีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำไม่ต่างกัน
3. การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามระดับการรับรู้ข่าวสารด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำมีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05
4. สภาพปัญหาและอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำมีปัญหาระดับปานกลาง และพบว่ามีผลไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

เสื่อ อภิชาติเกรียงไกร (2543) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ : กรณีพื้นที่ลุ่มน้ำลำตะคอง จังหวัดนครราชสีมา พบว่า ประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำลำตะคองเคยมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำค่อนข้างน้อยหรือน้อยมาก ทั้งบทบาทในการนำเสนอปัญหา แจ้งหรือเข้าร่วมประชุม บทบาทในการร่วมวางแผนดำเนินการ บทบาทในการออกค่าใช้จ่าย บทบาทในการออกแรงหรือร่วมแก้ไขปัญหา และบทบาทในการร่วมติดตามหรือประเมินผลการเข้า

ร่วมกิจกรรมต่าง ๆ นั้น มักมีแรงจูงใจจากการชักนำหรือริเริ่มจากหน่วยงานราชการต่าง ๆ ทั้งนี้ เพราะประชาชนคิดว่าหน้าที่ในการจัดการนั้นเป็นเรื่องของหน่วยงานราชการเท่านั้น ประชาชนไม่ควรยุ่งเกี่ยว แต่หากหน่วยงานราชการใด ๆ มาชักชวนหรือขอรับรองก็พร้อมที่จะเข้าร่วมมือด้วย ส่วนใหญ่แล้วยังไม่มีโครงการความร่วมมือดังกล่าวอย่างเป็นทางการและเป็นระบบและจริงจัง จะมีแต่โครงการระยะสั้นในรูปแบบง่าย ๆ ตามนโยบายเฉพาะหน้า บทบาทของประชาชนยังไม่ได้รับการส่งเสริมอย่างจริงจัง ในขณะที่หน่วยงานราชการระดับล่าง องค์กรปกครองท้องถิ่นต่าง ๆ ประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำและองค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทมากขึ้น และได้พยายามที่จะประสานบทบาทของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรลุ่มน้ำลำตะคอง เพื่อร่วมกันบริหารจัดการ แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จเพราะการกำหนดบทบาทที่ชัดเจนของแต่ละภาคส่วนนั้นยังไม่ได้เริ่มแต่อย่างใด โอกาสต่าง ๆ ยังเป็นเพียงข้อบัญญัติในนโยบายและกฎหมายเท่านั้น

ระวี อินจินดา (2542) ศึกษาการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านโป่ง ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านโป่ง ในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในด้านการตัดสินใจ และการดำเนินงาน พบว่าชาวบ้านโป่งมีระดับการมีส่วนร่วมน้อย สำหรับการได้รับประโยชน์อยู่ในระดับปานกลาง และการประเมินผลมีระดับการมีส่วนร่วมน้อย
2. ชาวบ้านโป่ง ได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อยู่ในระดับปานกลาง และการได้รับประโยชน์จากโครงการพัฒนาบ้านโป่ง อันเนื่องมาจากพระราชดำริในระดับปานกลาง
3. อาชีพ และระยะเวลาการเป็นสมาชิกกลุ่มที่แตกต่างกัน มีระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านโป่ง ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างกัน
4. ระยะเวลาที่อยู่อาศัยในพื้นที่แตกต่างกัน มีระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านโป่ง ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ต่างกัน
5. การได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กับระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านโป่ง ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีค่าสหสัมพันธ์ .6535 และนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01
6. การได้รับประโยชน์จากโครงการพัฒนาบ้านโป่ง อันเนื่องมาจากพระราชดำริกับระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านโป่ง ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีค่าสหสัมพันธ์ .5957 และมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

ไกรฤกษ์ แสงสุข (2545) ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการคุณภาพน้ำกว๊านพะเยา ผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในด้านการดูแลรักษาและการอนุรักษ์คุณภาพน้ำกว๊านพะเยาอยู่ในระดับปานกลาง

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการคุณภาพน้ำในด้านการดูแลรักษาและการอนุรักษ์ พบว่า

ปัจจัยส่วนบุคคล มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลรักษาคุณภาพน้ำกว๊านพะเยา ได้แก่ เพศหญิงมีการดูแลรักษาคุณภาพน้ำมากกว่าเพศชาย แต่ในด้านการอนุรักษ์คุณภาพน้ำกว๊านพะเยา พบว่าเพศชายและหญิงมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์คุณภาพน้ำไม่แตกต่างกัน ในด้านอายุและระดับการศึกษา มีความสัมพันธ์กับการอนุรักษ์คุณภาพน้ำอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ปัจจัยทางสังคม พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีสถานภาพเกี่ยวกับงานราชการมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลรักษาและอนุรักษ์คุณภาพน้ำกว๊านพะเยามากกว่า

ปัจจัยกระตุ้น พบว่า การใช้ประโยชน์จากกว๊านพะเยา มีผลต่อการอนุรักษ์คุณภาพน้ำและการดูแลรักษาคุณภาพน้ำไม่แตกต่างกัน ส่วนความถี่ของการได้รับข่าวสารเกี่ยวกับปัญหาคุณภาพน้ำมีความสัมพันธ์กับการดูแลรักษาคุณภาพน้ำกว๊านพะเยา อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยผู้ที่ได้รับข่าวสารมากจะมีการดูแลคุณภาพน้ำมากตามไปด้วย

ประเสริฐ บัวคลีใบ (2543) ศึกษาการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน บ้านป่าสักงาม ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชนในด้านต่าง ๆ ในด้านการได้รับข้อมูลข่าวสาร ป่าชุมชนมีส่วนร่วมระดับมากในด้านการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน ด้านดำเนินการด้านการวางแผนมีส่วนร่วมระดับปานกลาง

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรบ้านป่าสักงามในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน ได้แก่ ปัจจัยด้านบุคคล คือ อายุและระดับการศึกษา มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมอย่างมีนัยสำคัญและสำคัญยิ่ง ตามลำดับ ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจพบว่า รายได้รวมของครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมอย่างมีนัยสำคัญยิ่ง และปัจจัยทางด้านสังคมและทัศนคติพบว่า ทัศนคติของเกษตรกรต่อการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมอย่างมีนัยสำคัญ

เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีปัญหาอุปสรรคของการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชนแต่ประการใด นอกจากด้านระเบียบ กฎหมายและวิธีปฏิบัติ ซึ่งเกษตรกรอาจจะไม่เข้าใจและยากต่อการปฏิบัติ

อนุศิษฐ์ สมฤทธิ์ (2542) ศึกษาการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ จากการวิจัยพบว่า พระสงฆ์มีอายุเฉลี่ย 40.95 ปี อายุพรรษาเฉลี่ย

7.21 พรรษา ระดับการศึกษาส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ระดับการศึกษาทางธรรมส่วนใหญ่กำลังศึกษานักธรรมตรี ตำแหน่งทางการปกครองสงฆ์ส่วนใหญ่เป็นพระลูกวัด จำนวนสมาชิกภายในวัดเฉลี่ย 8-9 คน แหล่งข้อมูลข่าวสารด้านป่าไม้ที่ได้รับคือวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และเอกสารเผยแพร่ของทางราชการ ส่วนใหญ่ไม่เคยติดติดต่อกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้

เกี่ยวกับทัศนคติของพระสงฆ์ที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่าพระสงฆ์มีทัศนคติเห็นด้วย (ค่าเฉลี่ย 2.81) ประเด็นที่พระสงฆ์แสดงทัศนคติเห็นด้วยสูงสุดคือ พระสงฆ์โน้มน้าวจิตใจประชาชนร่วมมือ อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ส่วนความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมพบว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่มีความรู้มากเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า พระสงฆ์มีส่วนร่วมในระดับน้อย (ค่าเฉลี่ย 2.27) โดยมีส่วนร่วมในการวางแผนในระดับน้อย มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานในระดับน้อย มีส่วนร่วมในการประเมินผลในระดับมาก และมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ในระดับมาก และพบว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่ร่วมในการที่ได้รับปัจจัยเพื่อเป็นทุนดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

เอื้ออิศรา หงส์หิรัญ (2544) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการกว๊านพะเยา และพื้นที่โดยรอบ พบว่า

1. รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการกว๊านพะเยาและพื้นที่โดยรอบระหว่างประชากรเมืองกับประชากรชนบท มีความแตกต่างกัน
2. การเปรียบเทียบรูปแบบการมีส่วนร่วมในการจัดการกว๊านพะเยาและพื้นที่โดยรอบระหว่างประชาชนที่มีปัจจัยส่วนบุคคลแตกต่างกัน พบว่า ประชากรเมืองมีลักษณะการมีส่วนร่วมในการจัดการด้านการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ ในขณะที่ประชากรชนบทมีลักษณะการมีส่วนร่วมในการจัดการด้านการดูแลรักษา
3. ประชาชนในเขตอำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา มีส่วนร่วมในการจัดการกว๊านพะเยาและพื้นที่โดยรอบในระดับน้อย

สุกัญญา เรือนสอน (2543) ศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนรอบกว๊านพะเยา ในการป้องกันการบุกรุกพื้นที่สาธารณะ พบว่า

1. กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่รับรู้สภาพการบุกรุกพื้นที่ที่กว๊านพะเยาอยู่ในระดับปานกลาง ที่จำนวน 40 คน คิดเป็นร้อยละ 53.33
2. กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนตัวอย่างมีความรู้ความเข้าใจในปัญหา อุปสรรคในการรับรู้ข่าวสารในการบุกรุกพื้นที่ที่กว๊านพะเยาที่มีผลกระทบต่อการค้ารงชีวิตอยู่ในระดับปานกลาง

3. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชุมชนกลุ่มตัวอย่างในการร่วมวางแผน ตัดสินใจ และเฝ้าระวังป้องกันการบุกรุกพื้นที่กว๊านพะเยายังอยู่ในระดับปานกลาง

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมเรื่องการมีส่วนร่วมของ ประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ สาธารณะ เพื่อใช้ในการศึกษาครั้งนี้ทำให้ทราบถึงหลักในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ นอกจากนั้น แล้วทำให้ทราบถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ตลอดจนปัญหาและอุปสรรค ข้อจำกัดในการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่าง ๆ ซึ่งผู้ที่ศึกษาได้กำหนดไว้ว่า มีลักษณะอย่างไรและมีทิศทางไป ในแนวใด ซึ่งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาได้นำมาเป็นแนวทางวิเคราะห์และศึกษาและ ได้ประยุกต์สร้างเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ ทรัพยากรน้ำในพื้นที่หนองหาน อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

2.7 กรอบแนวคิดในการศึกษา

